

Rasprave o prvih deset knjiga Tita Livija

Niccolò Machiavelli

O različitim oblicima država i kakva je to država bila rimska republika*

Želim ostaviti po strani umovanje o državama koje su od svog početka bile podvrgnute drugim državama. Govorit ću o onima koje su od početka bile slobodne i nezavisne i koje su uspostavile, po svom opredjeljenju, bilo republiku bilo kneževinu. Njihov poredak i njihovi zakoni razlikuju se kao i njihovo porijeklo. Nekima od njih je na samom početku ili nedaleko od njega jedan zakonodavac propisao sve zakone najedanput, kao što je to učinio Likurg Spartancima. Druge su ih dobile (poput Rima) u više navrata, od slučaja do slučaja, kako su to okolnosti nalagale.

Sretnom se može nazvati ona država kojoj sudbina dodijeli zakonodavca koji joj propiše tako dobre zakone za održanje mira i reda da ih ne treba mijenjati. Sparta ih je tako poštovala osam stotina godina, a da ih nije izopačila, niti je došlo do opasnih previranja u njoj. Naprotiv, nesretna je u slavnitijoj mjeri ona država koja nije naišla na vještog i opreznog zakonodavca i koja je prisiljena da sama preuredi svoje zakone. Od ovih je najnesretnija ona država koja je još udaljenija od reda i poretka, a to je ona čije se ustave ne kreću pravim putem koji ih može dovesti do savršenog i pravog cilja. Gotovo je nemoguće da se te države vrate na pravi put, bez obzira na događaje koji se mogu zbiti. One druge, koje su dobro počele, iako nemaju savršeni poredak mogu postati savršene zahvaljujući zbivanjima. Ali nek' se dobro zna: one se nikad neće srediti bez opasnosti, jer se većina ljudi nikad neće prilagoditi novom zakonu koji smjera uspostavljanju novog poretka u državi, ako ih u to ne uvjeri nužnost. A pošto ta nužnost ne dolazi bez opasnosti, može se lako dogoditi da se ta država upropasti prije nego što se u njoj uspije uspostaviti savršeni poredak. O tome najbolje svjedoče zbivanja u fiorentinskoj republici, koju je pet stotina i druge naveo na reorganizaciju Aretinski slučaj, a slučaj Prata pet stotina i dvanacste na dezorganizaciju.

Pošto je moja namjera da raspravljam o tome kakav je bio poredak grada Rima i koji su događaji usavršili i poboljšali njegove institucije, želim istaći da oni koji pišu o državama kažu da se u njima mogu razlikovati tri oblika vlasti: kneževina, aristokracija i demokracija, i da oni koji uspostavljaju poredak u državi moraju izabrati jedan od tih oblika, koji se njima čini pri-

* Knj. I, pogl. II.

mjerjenijim toj državi. Neki drugi, koji su po mišljenju mnogih mudriji, smatraju da ima šest oblika vlasti, od kojih su tri vrlo loša, a druga tri su dobra sama po sebi, ali se vrlo lako mogu izopačiti i postati opasni. Dobri su oni oblici vlasti koji su već spomenuti. Opasni su oni koji o njima ovise, a međusobno su toliko slični da lako prelaze iz jednog oblika u drugi: tako se kneževina vrlo lako može izroditi u tiraniju; aristokratski oblik vlasti lako može prijeći u oligarhiju, a demokracija se bez teškoće može preobratiti u anarhiju. Tako nijedan zakonodavac ne može uspostaviti jedan od tri navedena poretka za dugo vrijeme, jer se ne može spriječiti degeneracija jedne vlasti u vlastitu suprotnost, kao što su, uostalom, slične i vrlina i mana.

Do te promjene oblika vlasti dolazi slučajem. U početku je malo stanovnika obitavalo na svijetu i ljudi su živjeli razasuti po njemu poput životinja. Ali kad su se namnožili, osjetili su potrebu da se zbiju zajedno i da se obrane; zato su među sobom počeli tražiti onoga koji je najjači i najstručniji i kad su ga našli izabrali su ga za vođu i pokoravali mu se.

Tako su ljudi naučili da razlikuju ono što je pošteno od onoga što je pokvareno i pogubno, jer kad su vidjeli da netko nanosi štetu svom dobročinitelju osjetili su prema njemu mržnju, a prema drugome simpatiju. Počeli su kudit nezahvalnike, a slaviti one koji su se pokazali zahvalnim, i pomislili su da slične uvrede mogu i njima biti nanijete i da bi to izbjegli odlučili su da propišu zakone i da predvide kazne za prekršitelje reda: otuda se razvio i pojam pravde. Tako nisu više trčali za najснаžnijim kad je trebalo izabrati vladara, nego su tražili najopreznijega i najpravednijega. Ali pošto vladar više nije biran, nego je on to postajao nasljeđivanjem, nasljednici su obično degenerirali u odnosu na svoje pretke i umjesto da se bave vrlim djelima počeli su smatrati kako se vladari ne treba da bave drugim do natjecanjem u raskoši i bludničanju i drugim opačinama. Tako su mnogi zamrzili vladara, a ta je mržnja rodila i strah u vladara, a od straha prešlo se na zloupotrebu i povredu zakona, i tako bi brzo bila uspostavljena tiranija. Otuda bi došlo do propasti, konspiracije i zavjera protiv vladara. Nisu ih organizirali ni plašljivi niti slabi, nego oni koji su u darežljivosti, veličini duše, bogatstvu i plemenitosti prednjačili pred drugima i koji nisu mogli podnijeti nedostojan život tog vladara. Narod je slijedio autoritet tih pravednih vođa i nakon svrgavanja vladara potčinjavao im se kao svojim osloboditeljima. A oni su mrzili i samu pomisao na jednog vođu, pa su sami konstituirali vladu i, prisjećajući se netom svrgnute tiranije, upravljali se po zakonima koje su sami donijeli, podvrgavajući svoj interes zajedničkom dobru i upravljajući privatnim i javnim stvarima i ustanovama s primjernom marljivošću. Ali, kad je upravljanje prešlo na njihove sinove, koji nisu poznavali čudi sudbine i koji nikad nisu doživjeli zlo, te se nisu zadovoljili građanskom jednakošću nego su se okrenuli škrtosti, ambiciji, zloupotrebi žena, tada se vladavina odličnika, aristokracija, preobrazila u vladavinu nekolicine, u oligarhiju, u kojoj se ne poštuju građanska prava. Tako se i tu dogodila slična stvar kao i s tiraninom i narod je, sit takve vladavine, bio spreman podržati svakoga onoga tko teži svrgavanju takvih vladara; a brzo se našao i takav koji ih je, s podrškom naroda, uklonio. A pošto je još bilo svježije sjećanje na prethodnog vladara i na njegove nepravde, nakon što su razvrgli vlast nekolicine, okrenuli su se vladavini naroda i državu uredili tako da vlast nemaju ni moćnici niti je-

dan vladar sâm. A pošto u svim državama na početku vladaju poštovanje i obzirnost, vlast naroda kratko se održala, toliko koliko i generacija koja ju je uspostavila. Vrlo je brzo došlo do zloupotrebe slobode, čim više nije bilo bojazni ni od privatnih niti od javnih ljudi. Svatko je počeo živjeti na svoj način, nanoseći drugim ljudima tisuće uvreda, a da bi se to izbjeglo nužda prisiljava, ili savjet poštenog čovjeka, na ponovni povratak kneževskoj vlasti; a od nje se postupno vraća ka zloupotrebi slobode na već opisani način.

To je krug u kojem se vrte sve države koje su same sobom upravljale ili su njima upravljali drugi. Ali, rijetko se države vraćaju na već iskušani oblik vladavine, jer nijedna država ne može biti tako dugovječna da bi mogla preživjeti tolike promjene. Često se u mukotrpnom razvoju države događa da je, kad joj ponesstanu oprez i snaga, pokori bolje organizirana i uređena susjedna zemlja. Ali, čak i da se to ne dogodi, država bi bila osuđena da se vječno okreće u krugu beskonačne izmjene ovih oblika vlasti.

Tvrdim, dakle, da su svi ti oblici državne vlasti loši zbog kratkog života ona tri dobra oblika i zbog pogubnosti onih drugih triju.

Oprezni i mudri zakonodavci stoga će, pošto su spoznali nedostatke svih tih oblika vlasti, izabrati onaj oblik vlasti u kojem će svi ti spomenuti oblici vlasti sudjelovati. Takav će oblik vlasti smatrati čvršćim i stabilnijim, jer se jedan oblik vlasti isprepliće s drugim, kontrolirajući se uzajamno, te će tako u jednoj te istoj državi postojati kneževina, aristokracija i narodna vlast.

Među onima koji su zaslužili najviše pohvala zbog uspostavljanja takva poretka nalazi se Likurg. On je u Sparti donio takve zakone koji su dali dio vlasti kralju, odličnicima i narodu, i ta se država održala u miru više od osam stotina godina, na njegovu veliku čast. Suprotno je od toga postupio Solon, koji je propisao zakone u Ateni. Uspostavivši vlast naroda, ona bijaše tako kratkoga života da je Solon prije svoje smrti bio svjedokom Pizistratove tiranije. Njegovi nasljednici bijahu nakon četrdeset godina protjerani i u Atenu se vratila sloboda i ponovno bijaše uspostavljena narodna vlast u skladu sa Solonovim zakonima, ali ona ne potraja više od sto godina, iako se mnogim zakonima nastojala potisnuti bahatost moćnih i sveopća raspuštenost, o kojima Solon nije vodio računa. No, usprkos tome, Atena je živjela kratko u usporedbi sa Spartom, jer tamo narodna vlast nije bila pomiješana s kneževom i aristokratskom vlašću.

No, vratimo se Rimu. On, doduše, nije imao jednog Likurga koji bi ga uredio otpočetak da bi mogao dugo živjeti, ali se ipak zahvaljujući neslaganju plebsa i Senata toliko toga dogodilo da je ono što nije uradio zakonodavac učinio slučaj. Ako i nije imao sreću u prvome, ipak je u drugome bio sretniji. Iako je njegov prvi poredak imao nedostataka, ipak je bio na pravom putu koji ga je mogao dovesti do savršenstva. Romul i drugi kraljevi donijeli su mnogo zakona, i dobrih zakona, koji su bili primjereni slobodnom životu. Ali, budući da je njihov cilj bio osnovati carstvo a ne republiku, mnoge su stvari nedostajale za očuvanje slobode kad je taj grad postao slobodnim, jer kraljevi na to nisu mislili. Kad su kraljevi izgubili svoje carstvo zbog razloga i na način koji je već opisan u ovoj raspravi, oni koji su ih uklonili imenovali su dva konzula da ih zamijene. Ali, oni nisu tako uklonili kraljevsku vlast, nego samo kraljevsku titulu. Na tom su se stupnju razvoja tada pomiješala dva oblika vlasti, od ona tri spomenuta, i to kneževina i aristokracija.

Ostalo je samo da se nađe mjesto i za demokraciju. Do toga je došlo kad je narod ustao protiv rimskog plemstva koje je postalo drsko iz razloga koje ću kasnije navesti; da ne bi sve izgubilo, plemstvo je moralo dopustiti narodu da i on sudjeluje u vlasti, a s druge strane, ipak su i konzuli i senat zadržali dovoljno vlasti da im ne bude ugroženo mjesto u društvu.

Na taj je način stvorena institucija narodnih tribuna, nakon čega je poredak republike postao stabilnijim jer su sve tri osobine vlasti sudjelovale u upravljanju. Sudbina im je bila povoljna i, iako je vlast kraljeva i plemstva prelazila na narod na način i iz razloga gore opisanih, nikad nije oduzeta sva vlast kraljevskim osobinama kad se vlast širila na plemstvo, niti je potpuno ukidana vlast plemstva da bi bila dana narodu, nego je savršenu državu sačinjavala mješavina svih tih oblika. A pošto je do tog savršenstva došlo zbog neslaganja plebsa i Senata, njime ćemo se posebno pozabaviti u slijedeća dva poglavlja.

O tome da je nejedinstvo plebsa i Senata učinilo ovu republiku slobodnom i moćnom*

Ne želim izbjeći raspravu o nemirima koji su izbili u Rimu nakon smrti Tarkvinija, a prije pojave tribuna, a nakon toga ću iznijeti neke stvari protiv mišljenja mnogih, koji kažu da je Rim bio republika nemira i pobuna, nereda i smutnje, tako da bi, da nisu dobra sreća i vojnička vrlina nadvladale te nedostatke, bio mnogo gori od bilo koje druge republike. Ne mogu negirati da dobra sreća i vojna organizacija nisu imale značajnog udjela u stvaranju rimskog carstva; ali, čini mi se da oni nisu svjesni da tamo gdje postoji dobra vojna organizacija mora postojati i dobar poredak i da se rijetko događa da sve to ne prati dobra sreća. Ali, razmotrimo sada i druge pojedinosti te države.

Čini mi se da oni koji osuđuju nemire između plemstva i plebsa kude uzroke koji su omogućili Rimu da zadrži slobodu, a da precjenjuju buku i viku što su ih ti neredi izazivali, dok zapostavljaju njihove dobre posljedice. Oni ne shvaćaju da u svakoj državi postoje dva različita stajališta, stajalište naroda i stajalište moćnika, kao što ne shvaćaju ni da svi zakoni koji su donijeti u korist slobode nastaju iz njihova suprotstavljanja, kao što se to lako može vidjeti na primjeru Rima. Pobune u Rimu u razdoblju između vladavine roda Tarkvinija i braće Grah, a to je više od tri stotine godina, vrlo su rijetko završavale egzilom, a još rjeđe u krvi. Tako se te pobune ne mogu smatrati štetnim, a država podijeljenom, kad ona nije poslala u progonstvo više od osam ili deset građana, vrlo malo ih je kaznila smrću, a ne mnoge novčanom kaznom. Ne može se ni s razlogom smatrati da država ima loš poredak ako u njoj ima toliko primjera vrline, jer se dobri primjeri radaju iz dobrog odgoja, dobar odgoj iz dobrih zakona, a dobri zakoni iz pobuna i nemira koje mnogi osuđuju bez razloga. Onaj tko bude dobro proučio njihovu svrhu neće moći vidjeti da su oni (tj. pobune i nemiri) izazvali protjerivanje u progonstvo ili nasilje na štetu općeg dobra nego, naprotiv, zakone i poredak u korist i za dobrobit javne slobode.

* Knj. I, pogl. IV.

Ali netko može primijetiti da su sredstva bila protuzakonita i gotovo nečovječna: pogledajte kako se narod okupljao i vikao protiv Senata, Senat protiv naroda, kako su ljudi trčali po ulicama i sijali nered, kako su zatvarani dućani i kako je plebs masovno napuštao Rim! Nad takvim zbivanjima može se zgroziti svatko tko o njima čita: ali, njima odvracam da svaka država mora pronaći način na koji narod može dati oduška svojim težnjama, a naročito ona država koja želi da se u važnim poduhvatima osloni na narod. Rimska država je jedna od onih koja je pronašla način i oblike da to ostvari: kad je narod želio da se donese zakon njemu u prilog, tada se on ponašao na način kako smo to opisali ili je pak odbio da se prijavi u vojsku. Jedini način da bude smiren bio je da se zadovolje njegovi zahtjevi.

Težnje slobodnog naroda rijetko su opasne za slobodu, jer one nastaju kad je narod ugnjetavan ili kad postoji sumnja da ga netko želi ugnjetavati. A kad su te sumnje neosnovane, greška se daje ispraviti pomoću javnih diskusija, gdje svaki pošten čovjek može ustati i održati govor kojim će ih uvjeriti da narod nije u pravu. Iako je, kako kaže Tulije, narod neobrazovan, on je sposoban prepoznati istinu i spremno popusti kada mu čovjek dostojan povjerenja iznese istinu.

Treba stoga umjerenije kritizirati rimsku vladu i uzeti u obzir da su dobri rezultati koje je ta država postigla posljedice dobrih uzroka. A ako su pobune i nemiri bili uzrokom stvaranja tribunata, onda oni zaslužuju najvišu ocjenu i pohvalu. Jer, osim što je narod postigao time sudjelovanje u upravljanju, one su poslužile i kao zaštita slobode u Rimu, kao što ćemo to pokazati u slijedećem poglavlju.

Mase su mudrije i stalnije od vladara*

Nema sujetnije i nestalnije pojave nego što su to ljudske mase, kaže naš Tito Livije, kao i svi drugi historičari. Često smo svjedoci, pričajući o ljudskim djelima, da masa nekoga osudi na smrt, a za tim istim poslije plače i žudi za njim: kao što smo vidjeli da je rimski narod učinio Manliju Capitolinu, kojega je, nakon što ga je osudila na smrt, masa prizivala i željela ga živoga. Pišćeve su riječi: »Populum braevi, postaequam ab eo periculum nullum erat, desiderium eius tenuit«. I drugdje, kad prikazuje neprilike koje su nastale u Sirakuzi nakon smrti Jeronima, Hieronova nećaka, on kaže: »Hae natura multitudinis est: aut humiliter servit, aut superbe dominatur«. Ne znam da li će stajalište koje se spremam zauzeti biti toliko teško održati i bremenito teškoćama da će ga morati ili sramotno napustiti ili usrdno ustrajati u njemu. Jer, namjeravam braniti stvar koju su, kao što sam rekao, svi drugi pisci napali. No, kako god bilo, smatram, i uvijek ću smatrati, da nema zla u tome da se brani vlastito stajalište argumentima razuma, dokle god se ne pribjegne autoritetu ili nasilju.

Tvrdim, dakle, da za one pogreške za koje pisci osuđuju mase mogu biti optuženi svi ljudi, a posebno i najviše vladari. Jer, svatko tko se ne vlada po zakonima, može počinuti iste greške kao i raspuštene mase. To se lako može vidjeti, jer ima i bilo je mnogo vladara, ali onih dobrih i mudrih bilo

* Knj. I, pogl. LXVIII.

je malo. Ja ovdje govorim o vladarima koji su uspjeli srušiti okove što su ih sputavali. Među njima nisu bili kraljevi rođeni u Egiptu, kad se u toj pokrajini u najdavnijoj davnini vladalo pomoću zakona; ni oni koji su se radali u Sparti, niti oni koji se u naše vrijeme rađaju u Francuskoj, koja je najbolje uređena zakonima od svih kraljevina o kojima se u naše vrijeme zna. I ti kraljevi, koji se rađaju u takvu ustavnom poretku, ne smiju se miješati s onima čiju prirodu treba posebno razložiti da bi se vidjelo da li je ona slična masi. Jer, ako su i mase ograničene zakonima kao što su to i oni, tada će se u njoj naći ista dobrota koju mi nalazimo u kraljevima i vidjet će se da ona neće ni oholo gospodariti niti ponizno se pokoraviti. Kao što se rimski narod, dok Republika još nije postala izopačenom, nikad nije ponizno pokoravao niti je ikad oholo vladao, nego, naprotiv, držao se časno svog mjesta, djelujući kroz svoje institucije i magistrature. I kad je trebalo ustati protiv nekog moćnika, to je i učinjeno, kao u slučaju Manliusa, decemvira i u slučaju drugih koji su ga htjeli ugnjetavati. A kad je zbog javnog interesa trebalo poslušati diktatore ili konzule, poslušao ih je. I ne treba se čuditi što je rimski narod oplakivao Manlija Capitolina, jer je zapravo oplakivao njegove vrline, sjećanje na koje je izazivalo svačije simpatije; isti rezultat bi postigle i u vladara, jer svi pisci smatraju da se vrlina hvali i cijeni i u neprijatelja. I da je Mario u odgovoru na te želje doista i uskrsnuo, rimski narod bi ga jednako osudio kao što ga je izvukao iz zatvora i osudio na smrt. Usprkos tome, moglo se primijetiti da vladari, koje su držali mudrim, pošalju u smrt nekoga, a poslije žale za njim, kao što su to učinili Aleksandar, Klitus i drugi njegovi prijatelji, i Herod i Mariamne. Ali, ono što naš historičar kaže o prirodni mase, to on ne kaže o onoj masi koja je disciplinirana zakonima, kao što je to bila rimska masa, nego se odnosi na raspuštenu masu, kao što je to bilo u Sirakuzi. Ona je počinila iste greške kao i ljudi obuzeti srdžbom i ničim sputani, kao što je to Aleksandar Veliki učinio Herodu u spomenutim slučajevima. Ali zato ne treba više okriviti prirodu mase nego prirodu vladara, jer svi jednako griješe kada nema ničega da ih spriječi u činjenju zla. O tome ima još mnogo primjera, osim onih koje sam spomenuo, i među rimskim carevima i među drugim tiranima i vladarima; u njih možemo naći takav stupanj nestalnosti i promjene u ponašanju kakav nikad ne možemo naći u mase.

Dolazim tako do zaključka koji je suprotan općem uvjerenju koje smatra da su narodi, kad su na vlasti, nestalni i nezahvalni. Tvrdim da njegovi grijesi nisu drugačiji od onih koji se mogu pripisati nekim vladarima. I kad netko optužuje i narod i vladare zajedno, mogao bi biti u pravu; ali, izuzeti vladare, to je pogrešno. Jer, narod na vlasti i dobro organiziran bit će stabilan, oprezan i zahvalan čak više od vladara, bez obzira koliko se mudrim on smatrao. S druge strane, vladar koji se ne drži zakona bit će nezahvalniji, neoprezniji i nestalniji od naroda. Ta nestalnost ponašanja ne potječe iz razlike u prirodi, jer one su više-manje slične, nego je narod izvor većeg dobra, zahvaljujući većem ili manjem poštivanju zakona unutar kojih i jedan i drugi žive.

A tko bude analizirao rimski narod, vidjet će da je on više od četiri stotine godina bio neprijatelj samog imena kralja i da je volio slavu i opće dobro svoje domovine. O tome svjedoče mnogi primjeri. I kad bi mi netko

prigovorio da je narod bio nezahvalan prema Scipionu, odgovaram mu s onime što smo naveli nadugačko u prilog tvrdnji da su narodi mnogo manje nezahvalni nego što su to vladari. A što se tiče opreza i uravnoteženosti, držim da je narod oprezniji, uravnoteženiji i bolje prosuđuje nego vladar. I ne bez razloga, glas naroda sličí božjem glasu: jer, narodni sud u svojim predviđanjima uspijeva ostvariti divne rezultate. Izgleda, tako, da on zahvaljujući nekoj skrivenoj vrlini razlikuje dobro i zlo koje mu se može dogoditi. Kad se pak stvar tiče rasuđivanja i procjenjivanja, rijetko se događa da se on, slušajući dva govornika jednakih vrлина, ne opredijeli za bolje stajalište ili da ne umije prepoznati istinu. I ako on griješi u onome što mu se čini korisnim, kao što se gore o tome kaže, još više griješi vladar u svojim strastima, a one su mnogo pogubnije od strasti naroda.

Također se može primijetiti da narod vrši bolji izbor magistrata nego što to čini vladar. Narod nije moguće uvjeriti da je na takvu dužnost dobro izabrali čovjeka nedostojna života ili izopačenih običaja, dok je vladara moguće lako i na nekoliko načina nagovoriti da to učini. Također, kad se narod nečega zgrozi, ostaje u tom stanju duha i po nekoliko stoljeća, što se nikad ne događa vladaru. I za jednu i za drugu stvar neka mi posluži rimski narod za svjedoka: tokom više stoljeća, u biranju konzula i tribuna, izabrao je na te dužnosti ne više od četiri puta ljude zbog kojih se kasnije pokajao. Toliko je mrzio ime kraljevo, kao što sam rekao, da nijedan građanin koji je pokušao da se proglasi kraljem nije izbjegao zasluženu kaznu, bez obzira kakve je obveze narod imao prema njemu. Osim toga, može se primijetiti da se države u kojima je narod na vlasti mnogo brže šire nego one koje su uvijek bile pod vladarem, kao što je to Rim učinio nakon protjerivanja kralja i Atena nakon što se oslobodila Pizistrata.

Razlog može biti samo u tome što je vladavina naroda mnogo bolja nego vlast jednog vladara. Ne brinem se o tome hoće li se ovome mome mišljenju suprotstaviti historičar u spomenutom ili u nekom drugom tekstu, jer ako budemo analizirali sve nemire i sve neredе kojih je uzrok narod, sve neredе kojih je uzrok vladar, sve slave postignute zahvaljujući narodu i one zahvaljujući vladaru, vidjet ćemo da je narod superiorniji u dobroti i u slavi. Ako su vladari i superiorniji narodu u propisivanju zakona, u organiziranju državnog života, toliko su narodi superiorniji od vladara u održavanju reda i porotka u slovu svojih zakonodavaca.

I da na kraju zaključim: kao što su dugo trajale države na čijem je čelu bio vladar, toliko su dulje trajale države u obliku republike. A obje države morale su biti uredene pomoću zakona. Jer, vladar koji može činiti što ga je volja, taj je lud; narod koji može činiti što hoće, nije mudar. Ako, dakle, analiziramo vladara kojeg obvezuju zakoni i narod koji je okovan njima, ustanovit ćemo da ima više vrline u narodu nego u vladaru. Ako pak uzmemo u razmatranje razuzdanost jednog i drugog, onda ćemo naći manje grešaka u naroda nego u vladara. Bit će ih manje i lakše će im se naći lijeka, jer razuzdan i buntovan narod može lakše biti naveden na pravi put ako mu govori pošten čovjek. Lošem vladaru nitko ne može prigovoriti i nema drugog lijeka od noža. Iz ovoga se može izvući pravi zaključak o značenju bolesti u jednog i u drugog. Za izlječenje bolesti naroda dovoljne su riječi, a vladarevu bolest moguće je izliječiti samo nožem. I kad to vidimo, nitko neće su-

diti drugačije nego da su tamo, gdje je potreban veći lijek, veće i pogreške. Kad je narod uvelike razuzdan, ne postoji bojazan od njegove ludosti, nego postoji samo bojazan od ludosti koja može nastati, jer se iz tolike konfuzije može roditi tiranin. Ali u loših vladara zbiva se obrnuto: postoji bojazan od sadašnjeg zla, a nada postoji u budućnost, jer su ljudi uvjereni da će njegov zao život roditi slobodu. Tako vidite razliku između jednog i drugog, kao između onoga što jest i onoga što treba da bude. Okrutnost mase je okrenuta prema onima za koje postoji bojazan da prisvoje opće dobro. Okrutnost vladara okrenuta je prema onima za koje se on boji da žele prisvojiti njegovo dobro. Ali predrasuda o narodu proizlazi iz toga što svatko o narodu govori loše bez straha i slobodno, bez obzira što je on na vlasti. O vladarima se pak govori s tisuću strahova i s tisuću obzira. Stoga mi se ne čini da je izvan moje namjere, s obzirom da me ova rasprava privlači, govoriti u slijedećem poglavlju o vrstama savezništva u koje se može pouzdati, da li u one koje gradi jedna republika ili one koje gradi vladar.

Preveo s talijanskoga:
Damir Grubiša